

Willem Cunningham: een Schotse-Nederlander in Oost en West

Hendrik den Heijer

Inleiding

Neil Armstrong zette in 1969 als eerste mens zijn voet op de maan en sprak daarbij de legendarische woorden ‘that’s one small step for man, one giant leap for mankind’. Hij en zijn mede-astronauten wisten dat er aanzienlijke risico’s aan hun maanreis kleefden, de kans dat zij die niet zouden overleven was groot. Maar nieuwsgierigheid naar onbekende gebieden, lef en de kans om bij terugkeer ‘eeuwige’ roem te verwerven, zetten mensen als Armstrong aan tot risicovolle tochten. Hoe zat het met vroegere reizigers naar verre oorden, wat waren hun motieven en wat hebben zij ons nagelaten; vonden zij hun reizen ook ‘one giant leap for mankind’ of waren zij bescheidener in hun uitingen?

Veel reizigers schreven in het verleden verslagen over hun tochten die al dan niet zijn gepubliceerd. Hun gedrukte journalen zijn geliefd leesvoer voor de *armchair traveller*, die de geborgenheid van zijn huis verkiest boven een riskante reis. De Griek Herodotus is een van de oudste en tevens bekendste reizigers die zijn ervaringen op schrift heeft gesteld. Ook hij wordt nog steeds gelezen. Herodotus bezocht in de vijfde eeuw v. Chr. grote delen van Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Hij beschreef in zijn *Historiën* de imponerende Egyptische piramiden en tal van andere wetenswaardigheden die hij zag, maar ook de geschiedenis van de gebieden die hij bezocht. Daarmee vestigde hij zijn naam als vader der geschiedschrijving. Reizigers naar onbekende en soms onbewoonde streken beschreven de landen waar zij doorheen trokken en de eilanden die zij bezochten met verbazing en verwondering, maar of zij hun reis ook een enorme stap voor de mensheid noemden zoals Neil Armstrong dat deed, is maar de vraag. Hun nieuwsgierigheid en verwondering maken wel dat de verslagen van bijvoorbeeld de Venetianen Marco Polo, die in de twaalfde eeuw China bezocht, en Antonio Pigafetta, die aan het begin van de zestiende eeuw via Straat Magellaan rondom de wereld zeilde, nog steeds herdrukt en gelezen worden.

Ook Nederlandse en buitenlandse zeelieden in dienst van Nederlandse handelscompagnieën hebben reisverhalen en journalen nagelaten, waarvan een aantal is gedrukt en vertaald. In de zeventiende eeuw behoorden hun

pennenvruchten tot de populairste literatuur in de Republiek en daarbuiten.¹ Vanaf het eind van de zestiende eeuw maakten zeelieden in dienst van compagnieën reizen naar Azië, Afrika en Amerika, een enkeling zelfs naar gebieden waar nog geen Europeaan was geweest. Bijvoorbeeld Willem Schouten en Jacob le Maire, die Kaap Hoorn ontdekten, en Abel Tasman, die als eerste Europeaan Nieuw-Zeeland aandeed. Hun gepubliceerde journalen waren destijds bestsellers. De hoofdreden van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) voor dergelijke expedities was handel en financieel rendement, maar die expedities konden ook uitmonden in een gewapende strijd tegen concurrenten overzee. Hun personeelsleden hadden veelal andere motieven om aan te monsteren op compagnieschepen. Die varieerden van de noodzaak tot het verwerven van inkomen en het opbouwen van een carrière tot aan nieuwsgierigheid en zucht naar avontuur. Soms zijn hun motieven moeilijk te scheiden, maar bij Caspar Schmalkalden en Zacharias Wagner speelde nieuwsgierigheid ongetwijfeld de hoofdrol. Dat kunnen we afleiden uit hun manuscripten over hun belevenissen in Azië en het Atlantische gebied, die naast beschrijvingen van gebieden en gebeurtenissen ook interessante tekeningen en aquarellen bevatten. Ze zijn destijds nooit uitgegeven, maar worden nog steeds door historici en kunsthistorici bestudeerd om de vroegmoderne wereld overzee via hun pen en ogen te duiden.

Niet alle zeventiende- en achttiende-eeuwse reizigers zijn zo bekend als de hierboven beschreven personen. Toch heeft een aantal van hen, al dan niet in opdracht van een compagnie, interessante journalen nagelaten die zich in diverse archieven bevinden en inzicht bieden in hun belevenissen overzee. Een van hen was Willem Cunningham, die tussen 1612 en 1628 tweemaal in dienst van de VOC naar Azië is gereisd, en eenmaal aan een WIC-expeditie in het Atlantische gebied heeft deelgenomen. Zijn journaal van de expeditie naar Afrika en Amerika ligt in het Nationaal Archief in Den Haag. Wat waren zijn drijfveren om naar Oost en West te gaan en wat beleefde hij daar?

¹ V.D. Roeper en G.J.D. Wildeman, *Reizen op papier. Journalen en reisverslagen van Nederlandse ontdekkingsreizigers, kooplieden en avonturiers* (Zutphen 1996) 135-137. Zie voor gedrukte verslagen van Duitsers in Nederlandse dienst S.P. PHonoré Naber (red.), *Reisebeschreibungen von deutschen Beamten und Kriegsleuten im Dienst der Niederländischen West- und Ost-Indischen Kompagnien 1602-1797*, 13 delen ('s-Gravenhage 1930-1931).

Schotten in Zeeland

Willem Cunningham was een telg van een oude Schotse clan, waarvan enkele leden zich in de zestiende eeuw voor zaken in het Zeeuwse Veere hadden gevestigd. De Veerse relatie met Schotland stamt uit de tijd van de edelman en heer van Veere Wolfert VI van Borselen, die in 1444 trouwde met de Schotse prinses Mary Stuart. De dynastieke band die daardoor ontstond, werkte ook lang door in de handelsrelatie tussen de Zeeuwse stad en Schotland. Zo kozen de Schotten in 1541 Veere als stapelplaats voor hun exportproducten. Vanaf dat jaar had Veere het monopolie op de handel en distributie van Schotse producten in de Nederlanden, waaronder zalm, boter, huiden en wol.² Vooral het laatste product was essentieel voor de nabij gelegen Vlaamse lakenindustrie. Een aantal Schotse kooplieden vestigde zich in Veere om ter plaatse de handel tussen hun landgenoten en Nederlandse kooplieden te regelen. In ruil voor de voordelen die Veere van deze handelsrelatie genoot, kregen de Schotten in de stad een aantal privileges, waaronder vrijstelling van lokale belastingen.³ Bovendien vielen zij niet onder het Nederlandse, maar onder het Schotse recht, en kregen zij een eigen kapel en begraafplaats in de stad. Aan het hoofd van de Schotse gemeenschap stond een conservator, die door de koninklijke Schotse steden was aangesteld om hun privileges in Veere te beschermen.

Thomas Cunningham sr., Willems vader, was in 1554 in het Schotse Dumfries geboren en in 1579 naar de Nederlanden verhuisd, waar hij als soldaat in het Schotse regiment had gediend, dat onder Willem van Oranje tegen de Spanjaarden vocht. Twee jaar later vestigde hij zich als koopman in Veere en sloot zich aldaar aan bij de Schotse stapel. Hij klom binnen de organisatie op tot vice-conservator. Thomas sr. zou tot aan zijn dood in 1629 in Veere blijven wonen en trouwde er met vijf verschillende Nederlandse vrouwen. Bij vier van zijn voortijdig overleden echtgenotes kreeg hij negen kinderen, vijf jongens en vier meisjes, van wie er drie op jonge leeftijd overleden. Zijn nazaten behoorden, net als Thomas sr. zelf, tot de midden en

² Zie voor een korte geschiedenis van de Schotse stapel M. van Wijngaarden, 'Een stapel problemen. De Schotse handel in Veere' in: *De Wete*, 48-1 (2019) 29-34.

³ V. Enthoven, 'Thomas Cunningham (1604-1669): Conservator of the Scottish Court at Veere' in D. Dickson, J. Parmentier en J.H. Ohlmeyer (eds.), *Irish and Scottish Mercantile Networks in Europe and Overseas in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Gent 2007) 43.

hogere klassen die een goed bestaan in de Republiek opbouwden.⁴ Zo ook zijn laatste in 1604 geboren zoon Thomas jr.; hij bracht het tot conservator van de Schotse stapel te Veere en kwam daarmee een stapje hoger op de maatschappelijke ladder dan zijn vader.

Willem Cunningham werd op 10 mei 1592 in Veere geboren als derde zoon van Thomas sr. en diens tweede vrouw Fransijnken Borselaers.⁵ Zijn vooruitzichten op een mooie carrière waren goed, net als die van zijn broers en halfbroers. Willem was, zo blijkt uit zijn latere carrière, intelligent en beschikte over leidinggevende capaciteiten. Het lag voor de hand dat hij in de voetsporen van zijn vader zou treden en als gerespecteerd koopman een vooraanstaande positie in de Schotse gemeenschap in Veere zou gaan bekleden. Maar die keuze heeft Willem Cunningham niet gemaakt. In 1612 vertrok hij als jongeman met een VOC-schip naar de Oost en ging een avontuurlijk leven tegemoet, waarin hij veel plaatsen in Azië en later in het Atlantische gebied zou bezoeken. Het is niet erg waarschijnlijk dat hij de keuze voor een bestaan overzee uit geldgebrek of op het vooruitzicht van een mooie carrière heeft gemaakt. De Schotse stapel in Veere bood hem immers uitstekende kansen op een succesvol leven. Bovendien liep hij in Europa minder risico op een voortijdige dood door schipbreuk of een of andere tropische ziekte. Nu, ruim vier eeuwen later, kan niet met zekerheid worden vastgesteld waarom Cunningham naar Azië en het Atlantische gebied is vertrokken. Uit het hieronder volgende relaas over zijn leven overzee wordt alsnog gepoogd zijn motieven daarvoor te duiden.

Opperkoopman in Siam

Willem Cunninghams eerste verblijf in Azië is schaars gedocumenteerd. Gezien zijn afkomst uit een koopliedenfamilie en zijn leeftijd op het moment van vertrek, is de kans groot dat hij als assistent of onderkoopman bij de VOC in dienst is getreden, een van de laagste posities voor een commerciële loopbaan in Azië. Zijn gage lag tussen de 24 en 36 gulden per maand.⁶ In de

⁴ Zie voor de genealogie van het geslacht Cunningham in Veere de website <http://daktari.antenna.nl/cunningh.htm>.

⁵ Zeeuws Archief (ZA), Archief familie Van Borselen van der Hooge (AvBvdH) 141, Memoriaal van Thomas Cunningham jr. 42.

⁶ J.R. Bruijn, F.S. Gaastra en I. Schöffner (red.), *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th Centuries*, Vol.1 (The Hague 1987) 210.

eerste decennia van de zeventiende eeuw duurde een uitreis naar Azië ongeveer tien à elf maanden; een lange reis waarop Cunningham te midden van het gewone scheepsvolk dicht opeen gepakt leefde en werkte. Een spiegelretourschip van gemiddelde grootte – tussen de 35 en 40 meter lang – telde 80 tot 100 opvarenden. De schepen volgden een vaste route, waarbij zij gebruik maakten van gunstige, proefondervindelijk vastgestelde zeestromingen en passaatwinden. Na het passeren van Het Kanaal ging het zuidwaarts naar de Kaapverdische Eilanden waar vers water en beperkte hoeveelheden proviand werden ingenomen. Kaap de Goede Hoop was de volgende en belangrijkste stop voordat de schepen door de Indische Oceaan noordoostwaarts zeilden naar Straat Soenda, om ten slotte bij de compagniefactorij op Bantam (West-Java) te arriveren.

Tijdens de uitreis maakte Cunningham kennis met de grondbeginselen van het zeemansvak, die hem later in het Atlantische gebied van pas zouden komen, en hij leerde veel over andere zaken zoals het belang van discipline en de organisatie aan boord.⁷ Waarschijnlijk was hij een snelle leerling die al tijdens de uitreis opviel bij zijn superieuren. Alleen dan is zijn snelle carrière in Azië te verklaren. Willem Cunningham kwam na zijn aankomst op Java uiteindelijk in het koninkrijk Siam terecht, waar de VOC drie handelsposten had in Sangora, Patani en Ayutthaya. De laatste plaats was de hoofdstad van Siam die niet aan zee lag, maar tachtig kilometer landinwaarts aan de rivier Meinam. De factorij in Ayutthaya was de belangrijkste compagnievestiging van waaruit de handel van beide andere vestigingen in Siam werd aangestuurd. Cornelis van Nijenrode leidde die factorij. Hij onderhield diplomatieke contacten met het hof en probeerde er zo gunstig mogelijke handelsvoorwaarden voor de VOC te bedingen.⁸ De handelsposten in Siam waren overigens niet van belang voor de inkoop van Aziatische producten voor de Europese markt, maar wel interessant voor de ontwikkeling van de intra-Aziatische handel die de Compagnie veel winst opleverde. Zo leverde Siam sappanhout, tin en hertenvellen die elders in Azië tegen peper, specerijen en andere in Europa gewilde producten werden geruild.⁹ Het leven in Ayutthaya met zijn vele tempels, imposante met bladgoud bedekte Boeddha-beelden en paleizen was aangenaam voor Europeanen, zeker voor

⁷ H. Ketting, *Leven, werk en rebelle aan boord van Oost-Indiëvaarders (1595-1650)* (Amsterdam 2002) 97-106.

⁸ L. Blussé, *Bitters bruid. Een koloniaal huwelijksdrama in de gouden eeuw* (Amsterdam 1998) 41.

⁹ F.S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC. Opkomst. Bloei en ondergang* (Zutphen 2012) 53.

degenen die aanzienlijke posities hadden zoals Van Nijenrode. Dat gold ook voor de avontuurlijk ingestelde Willem Cunningham. Hij moet zijn ogen hebben uitgekeken in de exotische stad, waarin sober geklede boeddhistische monniken en met goud omhangen edelen het straatbeeld vulden. Cunningham maakte er carrière en bereikte de rang van opperkoopman, de op een na hoogste functie op de factorij in Ayutthaya, met een salaris van 45 gulden per maand.¹⁰ Maar Siam bood Willem meer dan een mooie positie; hij kreeg er ook een relatie met een inheemse vrouw waaruit in 1617 een meisje werd geboren. Cunningham gaf haar de naam Franchina naar die van zijn moeder. Zijn dochter trouwde in 1634 in Batavia met Thomas Pedel, een militair in VOC-dienst.¹¹ Het echtpaar verbleef lange tijd op Formosa (het huidige Taiwan), dat in handen was van de Compagnie. Franchina overleed in 1659 op het eiland en haar man Thomas zou er in 1661 sneuvelen in de strijd tegen de Chinese krijgsheer Coxinga die Formosa op de Nederlanders veroverde.¹²

Cunninghams superieuren riepen hem in september 1621 naar Java. Twee jaar eerder had gouverneur-generaal Jan Pietersz. Coen daar na een bloedige aanval de plaats Jakatra met de grond gelijk gemaakt en op de puinhopen de stad Batavia gesticht. Daarmee had de VOC het felbegeerde centrum van waaruit zij haar handelsrijk in Azië kon bestieren. Batavia werd het rendez-vous waar de handelsvloeden vanuit de Republiek arriveerden en volgeladen met peper, specerijen en andere Aziatische waren weer naar patria terugkeerden. Willem Cunningham arriveerde in Batavia toen de stad nog in opbouw was. Batavia lag in een moerasachtig gebied en had nog geen vestingwerken die bescherming boden tegen aanvallen van Javanen die de Nederlandse indringers wilden verdrijven.¹³ Voor Cunningham was het leven in Batavia in opbouw aanzienlijk primitiever dan in het aangename, goed ontwikkelde Ayutthaya. De duizenden slaven en Javaanse en Chinese arbeiders die Batavia moesten opbouwen, zullen de sfeer in de stad niet aangener hebben gemaakt. Maar Cunningham leerde daardoor ook andere, rauwere kanten van het leven in Azië kennen. Waarom de bestuurders hem

¹⁰ S. Murdoch, 'The good, the bad and the anonymous: a preliminary survey of Scots in the Dutch East Indies 1612-1707' in: *Northern Scotland. The journal of the centre for Scottish studies* 22 (Aberdeen 2002), 65.

¹¹ *Journal of the Dutch Burgher Union of Ceylon*, Vol.2 no.3 (September 1909) 120.

¹² Zie <http://daktari.antenna.nl/cunningh.htm>.

¹³ H.E. Niemeijer, *Batavia. Een koloniale samenleving in de 17de eeuw* (Amsterdam 2005) 24-26.

naar Batavia hebben gehaald, is onbekend. Mogelijk was dit vanwege zijn kennis van de Maleise taal en zijn leidinggevende kwaliteiten die van pas kwamen bij het aansturen van bouwwerkzaamheden in de stad. Maar erg lang heeft hij het in Batavia niet uitgehouden. Nog geen jaar na zijn aankomst vroeg hij zijn superieuren om repatriëring naar de Republiek. Zij honoreerden zijn verzoek; Willem werd als opperkoopman over twee retourschepen aangesteld waarmee hij in 1623 in de Republiek arriveerde.¹⁴

Plannen voor een Zuid-Atlantisch imperium

Toen Willem Cunningham in de Republiek arriveerde, waren de bewindhebbers van de in 1621 opgerichte WIC bezig met de voorbereiding van een grote aanval op de Portugese koloniën in het Zuid-Atlantische gebied. Het plan was om die operatie, genaamd het ‘Groot Desseyn’, in twee fasen uit te voeren. Als eerste zonden zij in het najaar van 1623 een oorlogsvloot van 27 schepen onder bevel van admiraal Jacob Willekens naar Portugees-Brazilië. Willekens slaagde erin de stad Salvador aan de Allerheiligenbaai te veroveren. Vanuit dat bruggenhoofd moesten zijn troepen de aanval op de suikerrijke kolonie inzetten. Na de inname van Salvador vertrok een deel van de vloot onder bevel van viceadmiraal Piet Hein naar Portugees-Angola voor de verovering van Luanda. Die stad was een belangrijke leverancier van slaven voor de suikerplantages in Brazilië. Deze eerste fase van het ‘Groot Desseyn’ was echter niet erg succesvol. Piet Heins aanval op Luanda mislukte en op het Iberisch schiereiland werd in allerijl een enorme armada in gereedheid gebracht om de stad Salvador op de Nederlanders te heroveren.

De bewindhebbers waren niet op de hoogte van de mislukte aanval op Luanda, maar zij wisten wel dat de Spanjaarden een armada naar Brazilië wilden sturen. In de veronderstelling dat de eerste fase van de militaire operatie goed was verlopen en de militaire bezetting van Salvador sterk genoeg was om een tegenaanval te pareren, brachten zij een nieuwe vloot in gereedheid voor de uitvoering van de tweede fase van het ‘Groot Desseyn’. Die bestond uit de versterking van de Nederlandse troepen in Brazilië, aanvallen op Spaanse doelen in het Caribische gebied en de verovering van het Portugese kasteel te Elmina op de West-Afrikaanse Goudkust. Voor de uitvoering van deze ambitieuze tweede fase brachten de bewindhebbers

¹⁴ Murdoch, ‘The good, the bad and the anonymous’, 65.

diverse eskaders in gereedheid die in de winter van 1624-1625 in zee staken. Het plan was om de schepen naar de Kaapverdische Eilanden te laten zeilen, vanwaar ze als één vloot onder bevel van admiraal Boudewijn Hendricksz naar Salvador zouden varen. Het liep echter opnieuw anders dan de heren bewindhebbers hadden voorzien. Toen Hendricksz bij de Kaapverdische Eilanden arriveerde, was daar slechts een deel van de uitgerede eskaders aanwezig. Na zijn oversteek naar Brazilië bleek bovendien dat Salvador door de Spaanse vloot was heroverd; Hendricksz vervolgde daarop zijn missie naar de Cariben waar hij geen successen wist te behalen. Uiteindelijk overleed hij daar en keerde de vloot onverrichterzake terug naar de Republiek.¹⁵

Het deel van de vloot dat te laat bij de Kaapverdische Eilanden arriveerde en daardoor de aansluiting met de schepen van Hendricksz miste, had als nevenopdracht Elmina op de Goudkust te veroveren. Het bevel daarvan was toebedeeld aan Jan Dircksz Lam. Een van diens officieren was Willem Cunningham. Die heeft in opdracht van de bewindhebbers een journaal van zijn reis bijgehouden.

Met de Neptunus naar West-Afrika

Willem Cunningham werd in oktober 1624, kort na zijn terugkeer in Veere, door de bewindhebbers van de West-Indische Compagnie benoemd tot kapitein en opperkoopman van het Veerse schip *Neptunus*. Die benoeming was voor Cunningham de opmaat tot nieuwe avonturen in het Atlantische gebied. Het schip waarover hij de leiding had, maakte deel uit van een Zeeuws eskader van vijf schepen, dat zich moest aansluiten bij de vloot van Boudewijn Hendrickz. De *Neptunus* was een vrij klein door de Compagnie gehuurd schip met 35 bemanningsleden aan boord en een strijdmacht van enkele tientallen soldaten.¹⁶ In maart 1625 zeilde Cunningham ermee vanuit Veere naar het Zuid-Engelse eiland Wight om zich daar bij de vloot van Hendrickz aan te sluiten, maar die bleek enkele dagen voor zijn aankomst al te zijn vertrokken. Hij voegde zich daarna bij twee andere compagnieschepen, de *Hollantsche Thuijn* en de *Orangienboom*, die eveneens de aansluiting hadden

¹⁵ H. den Heijer, 'Het "groot dessey" en de aanval op Elmina in 1625' in: V. Enthoven, H. den Heijer en H. Jordaan (red.), *Geweld in de West. Een militaire geschiedenis van de Nederlandse Atlantische wereld, 1600-1800* (Leiden/Boston 2013) 223-228.

¹⁶ J. de Laet, *Iaerlyck Verhael van de Verrichtinghen der Geotroyeerde West-Indische Compagnie in derthien Boecken*, deel 1, uitgegeven door S.P.L. 'Honoré' (s-Gravenhage 1931) 33.

gemist en bij Wight voor anker lagen in afwachting van een gunstige wind om te vertrekken. Gezamenlijk zouden zij naar de Kaapverdische Eilanden zeilen in de hoop daar Hendricksz te treffen.¹⁷ Maar voorjaarsstormen noopten het eskader beschutting te zoeken voor de Engelse zuidkust. Tot overmaat van ramp raakte de *Neptunus* tijdens de stormen lek en kreeg veel water binnen, waardoor het schip bij Wight gerepareerd moest worden.¹⁸ Pas eind april was de schade hersteld en konden de schepen hun tocht voortzetten.

Admiraal Jan Dircksz Lam, die de leiding over het eskader had, was een ervaren aanvoerder. Cunningham kende hem waarschijnlijk al vanuit Azië. Toen de bewindhebbers van de WIC hem in 1624 als admiraal van een aanvalsvloot benoemden, had Lam al een rijke carrière bij de VOC achter de rug. Hij was in 1607 voor het eerst met een VOC-vloot naar Azië vertrokken. Het belangrijkste doel van die vloot was de verdrijving van de Portugezen uit het oosten van de Indonesische archipel, waar diverse specerij-eilanden lagen. De VOC kon zo een belangrijke stap zetten richting een handelsmonopolie in kruidnagels, nootmuskaat en foelie. In 1613 repatrieerde Lam als commandeur van een VOC-eskader van vier schepen. Erg lang bleef hij niet in de Republiek. De bewindhebbers vroegen hem in april 1614 om opnieuw naar Azië te gaan, ditmaal in de functie van ‘oppercommies’ (een hoge bestuurlijke functie) en raad van Indië. Een maand later vertrok hij naar de Oost waar hij wederom aanvallen uitvoerde op de resterende Portugese posities in de oostelijke Indonesische archipel en op Spaanse sterkten op de Filippijnen. Na acht jaar keerde Lam terug naar de Republiek waar hij in september 1622 arriveerde. Hij werd voor zijn daden rijkelijk beloond door de bewindhebbers van de VOC, die hem bovenop zijn vaste salaris tweeduizend gulden en een gouden keten cadeau deden. Dat was voor Lam echter geen reden om voor een derde Aziatisch avontuur te tekenen; liever koos hij voor een admiraalschap bij de WIC, een jonge, veelbelovende onderneming.¹⁹ Of Jan Dircksz Lam en Willem Cunningham elkaar eerder in Azië hebben ontmoet is niet vanuit bronnen te bewijzen, maar ligt wel voor de hand. Beiden vertoefden in de maanden september-november 1621 in Batavia, toen nog een stad in opbouw waarin twee hooggeplaatste VOC-

¹⁷ Nationaal Archief Den Haag (NA), Archief Oude West-Indische Compagnie (OWIC) 43, Journaal van Willem Cunningham, 17 en 25 maart 1625.

¹⁸ NA, Archief Staten-Generaal (SG) 9291, Resoluties scheepsraad 1625-1626, 2 april 1625.

¹⁹ H. den Heijer, *Expeditie naar de Goudkust. Het journaal van Jan Dircksz Lam over de Nederlandse aanval op Elmina, 1624-1626* (Zutphen 2006) 42-45.

beambten elkaar moeilijk konden ontlopen. Hoe dan ook, zeker is dat zij gepokt en gemazeld waren in het werken in de tropen, Lam vooral als krijgsheer en Cunningham als bestuurder en koopman. Beide kwaliteiten waren van belang voor het slagen van een militaire- c.q. handelsexpeditie in het Atlantische gebied.

Vanaf het vertrek van Wight maakte Willem Cunningham deel uit van de brede scheepsraad, die verantwoordelijk was voor alle logistieke en militaire beslissingen tijdens de reis die niet probleemloos zou verlopen. Vlak voordat de schepen de reis zouden voortzetten, ontving Cunningham van de WIC-agent Niculandt te Wight een instructie- of seinbrief, die pas door de scheepsraad gelezen mocht worden als het eskader zich ter hoogte van Lissabon bevond. Daarin stond dat de schepen zich via de Canarische Eilanden naar São Vicente, een van de noordelijke Kaapverdische Eilanden, moesten begeven om zich bij de vloot van Hendricksz aan te sluiten. Mocht die vloot onverhoopt vertrokken zijn, dan zou de scheepsraad daar onder een hoop stenen bij een bekende waterplaats een blik vinden met daarin een brief met nadere instructies van Hendricksz. De tocht daarheen verliep traag door slecht weer en tegenwind, pas na twee maanden bereikte het eskader het eiland en vond de scheepsraad de brief met de mededeling dat Hendricksz al vertrokken was en Lam hem met zijn schepen zo snel mogelijk moest volgen naar Salvador in Brazilië. Maar de voorraden waren uitgeput en er was op São Vicente onvoldoende voedsel en vers water te verkrijgen. De scheepsraad zag derhalve weinig in het blindelings volgen van Hendricksz's instructie en besloot 'eenen vasten ende allergehemenen biddagh' te houden 'om God de Heere met aendacht ende van herten te bidden' voor het welzijn van de expeditie en de bemanningsleden. Maar dat leverde zoals te verwachten geen tastbaar resultaat op.²⁰ Er zat, zo vond Cunningham, niets anders op dan naar het Afrikaanse vasteland te zeilen en daar de voedsel- en watervoorraden aan te vullen.

De tocht naar het vasteland leverde echter nog meer problemen op dan die van Wight naar São Vicente. Het eskader raakte herhaaldelijk uit koers door een afwisseling van windstilten en stormen met als gevolg dat de korte oversteek naar Sierra Leone bijna een maand duurde. Voedsel en water moesten door de scheepsraad op rantsoen worden gesteld om volledige uitputting van de voorraden te voorkomen. En tot overmaat van ramp brak er aan boord van de *Neptunus* brand uit in de kombuis, die de bemanning

²⁰ NA, OWIC 43, Journaal van Willem Cunningham, 26 mei 1625.

ternauwernood kon blussen. Een aanzienlijk deel van het scheepsvolk was ziek en bijna dagelijks waren er doden te betreuren.²¹ Uiteindelijk bereikten de schepen eind juni de kust van Sierra Leone. Daar lieten Willem Cunningham en de fiscaal van de scheepsraad Christiaan Stulmigh zich door enkele bemanningsleden naar de kust roeien, waar zij een bezoek brachten aan de lokale machthebber genaamd Frambors. Dat was Cunninghams eerste kennismaking met een Afrikaanse vorst, waarmee zij met gebaren en behulp van tolken communiceerden. Om Frambors gunstig te stemmen en aan de opvarenden de nodige hulp te verlenen, boden zij hem geschenken aan.²² Ruim twee maanden verstrekten met het inslaan van water, proviand, het repareren van Lams vlaggenschip de *Hollantsche Thuijn* dat ernstig lek was geraakt, en het behandelen van zieke bemanningsleden die voor hun herstel in tenten aan de wal waren ondergebracht.

Intussen begon de scheepsraad na zoveel verloren tijd ernstig te twijfelen aan het nut van de oversteek naar Brazilië; zou Hendricksz zijn doelen niet allang bereikt hebben? Halverwege augustus was de schade aan de schepen hersteld, was er voldoende water en voedsel aan boord en waren de meeste bemanningsleden weer fit genoeg om te vertrekken. Op 23 augustus besloot de scheepsraad na lang wikken en wegen toch naar Brazilië te zeilen. Maar juist toen het eskader op punt van vertrekken stond, verschenen er plotsklaps twaalf schepen in de baai van Sierra Leone.²³ Dat bleek een WIC-vloot onder bevel van admiraal Andries Veron te zijn. Die vertelde Lam dat de versterkingsoperatie van Salvador was mislukt. Toen Hendricksz met zijn schepen voor de Allerheiligenbaai verscheen, was de stad al heroverd door de Spaans-Portugese strijdmacht die in allerijl vanuit het Iberisch schiereiland naar Brazilië was gezonden. Hendricksz had Veron daarna opdracht gegeven om met twaalf schepen naar West-Afrika te varen en een aanval op Elmina te ondernemen. Dat hij Jan Dircksz Lam daar met drie schepen aantrof was louter toeval. Voor Willem Cunningham scheen het 'bijcans een miracquel te wesen', zo vermeld was hij bij het zien van de twaalf zeilen.²⁴

²¹ NA, OWIC 43, Journaal van Willem Cunningham, 8 en 12 juni 1625.

²² Ibidem, 24 juni 1625.

²³ NA, SG 9291, Resoluties scheepsraad, 23 augustus 1625; OWIC 43, Journaal van Willem Cunningham, 26 augustus 1625.

²⁴ NA, OWIC 43, Journaal van Willem Cunningham, 26 augustus 1625.

Een bloedbad op de Goudkust

Op 13 september 1625 besloot de scheepsraad dat de schepen onder het gezamenlijke bevel van Lam en Veron naar de Goudkust zouden zeilen. Het jacht *Postpaert*, een van de snelste zeilers van de vloot, werd vooruit gezonden om Arent Jacobsen van Amersfoort in fort Nassau op de Goudkust van de komst van de schepen op de hoogte te stellen. Als generaal van de Nederlandse vestiging daar kon hij alvast zorgen voor het ronselen van Afrikaanse hulptroepen als versterking van de krijgsmacht op de vloot voor de aanval op Elmina. De tocht van Sierra Leone naar de Goudkust verliep opnieuw minder voorspoedig dan de scheepsraad had gehoopt. Verschillende bodems verloren het contact met de kern van de vloot en moesten op eigen gelegenheid naar de Goudkust zeilen. Het was van belang dat de schepen ver uit het zicht van de kust bleven op weg naar het op de Goudkust gelegen koninkrijk Komenda. Zo moest voorkomen worden dat de Portugezen lucht kregen van de komst van een Nederlandse strijdmacht.

Ruim een maand na het vertrek uit Sierra Leone arriveerde Cunningham met de andere schepen van de hoofdmacht voor de kust van Komenda, enkele mijlen ten westen van Elmina. De afgedwaalde schepen lagen er al voor anker, maar de Afrikaanse hulptroepen van fort Nassau waren nog niet aangekomen. Gezamenlijk zeilden zij naar een plaats genaamd Terra Pequenia op ongeveer anderhalve mijl afstand van Elmina.²⁵ Op 24 oktober voegde Arent Jacobsen zich met naar schatting 150 Afrikaanse strijders uit Sabu bij de strijdmacht van Lam, die daarop de scheepsraad bijeenriep voor het opstellen van een krijgsplan. Die besloot om een dag later een troepenmacht van 1350 soldaten, matrozen en Afrikaanse strijders aan land te zetten, en vandaar op te rukken naar het Portugese kasteel te Elmina om dat bij verrassing in te nemen. Het opperbevel van de landingstroepen berustte bij Andries Veron en de ondersteuning van de aanval met geschut vanuit zee lag bij Jan Dircksz Lam. Willem Cunningham was vanaf de *Neptunus* belast met de proviandering van de troepen aan land.²⁶ Hij moest ervoor zorgen dat de strijdmacht met sloepen van voedsel, water en aanvullend materiaal werd voorzien. Cunningham laat zich in zijn journaal niet uit of hij teleurgesteld was over de taak die hem was toebedeeld, maar het ligt gezien zijn koopmansachtergrond voor de hand dat hij tevreden was

²⁵ Een geografische (zee)mijl is 7407 meter.

²⁶ De Laet, *Iaerhyck Verhael*, deel 1, 107.

met zijn logistieke rol. Wel had hij kritiek op zijn admiraal. Lam maakte volgens hem de vergissing om de koning van het op korte afstand van de kust gelegen rijk Groot Komenda niet van zijn plannen op de hoogte te stellen, terwijl die wel, 'een grooten vrint van ons sijnde', extra versterking had kunnen regelen. Cunningham achtte dat onverstandig, maar hij vond geen gehoor bij zijn admiraal.²⁷

Na een dag marcheren in het hete en klamme klimaat, gunden Veron en zijn officieren de troepen een rustpauze. Zij bevonden zich op schootsafstand van het kasteel en zouden na een nacht rust het Portugese bolwerk aanvallen. Met een tegenaanval vanuit het zwak bezette Portugese garnizoen – waarschijnlijk minder dan honderd man - hielden de officieren geen rekening. Een misrekening zo bleek, de Portugezen waren namelijk van de komst van de Nederlanders op de hoogte en hadden Afrikaanse bondgenoten geronseld die een verrassingsaanval uitvoerden toen de strijdmacht op het strand lag uit te rusten. Voor elk afgekapte vijandelijk hoofd dat zij de Portugezen in het kasteel brachten, kregen de Afrikaanse krijgers als beloning een hoeveelheid goederen. Tegen de avond renden de Afrikanen vanachter een heuvel 'met een groote furie en snelheijt' op de troepen af en sloegen met machetes velen 'als hoenderen de cop aff'.²⁸ De afgehakte hoofden stopten zij in een zak en brachten die naar het kasteel om hun beloning te innen. Volgens Cunningham, die de slachtpartij vanaf zee had gevolgd, waren er 'ontrent 450 personen in den tijt van een halff uur doot gheslaegen', maar uit latere gegevens van Lam is op te maken dat 441 mannen tijdens de Afrikaanse verrassingsaanval het leven hadden gelaten onder wie 25 Afrikaanse bondgenoten.²⁹ Dat waren gruwelijkheden die Cunningham in Azië niet had meegemaakt. Ook Andries Veron kwam tijdens de aanval om het leven.

De verslagenheid van Lam en zijn scheepsraden was groot. Maar ondanks dat Cunningham de dramatische afloop als 'een merckelijcke ende groote straffe van Godt almachtich' beschreef, besloten hij en zijn mede scheepsraden toch tot een nieuwe aanval op het kasteel.³⁰ Onder leiding van Lam, die na het wegvallen van Veron alleen het bevel over de expeditie voerde, werden nieuwe Afrikaanse bondgenoten geworven die vanaf de landzijde

²⁷ NA, OWIC 43, Journaal van Willem Cunningham, 22 oktober 1625.

²⁸ NA, SG 9291, Journaal van Jan Dircksz Lam, 25 oktober 1626.

²⁹ NA, SG 5751, Bewindhebbers kamer Amsterdam aan Staten-Generaal, 22 mei 1626; OWIC 43, Journaal van Willem Cunningham, 25 oktober 1625.

³⁰ NA, OWIC 43, Journaal van Willem Cunningham, 25 oktober 1625.

moesten aanvallen, terwijl de Nederlanders het kasteel vanaf de zeezijde met geschut zouden bestoken. Maar ook die aanval mislukte, mede omdat de Afrikaanse krijgers zich voortijdig terugtrokken en het bombardement vanaf de schepen geen enkel effect sorteerde.

Met een Atlantische omweg opnieuw naar Azië

Na de tweede mislukte aanval op Elmina volgde de terugreis naar de Republiek. Die ging eerst zuidwaarts totdat de schepen de evenaar hadden bereikt waar zij met gunstige stromingen en passaatwinden de oceaan moesten oversteken richting Brazilië. Maar opnieuw werd de expeditie geconfronteerd met tegenslagen. Zieke bemanningsleden, lekkende schepen en het uitputten van de voedselvoorraden noopten de scheepsraad tot een oponthoud van ruim twee maanden voor de West-Afrikaanse kust tussen Calabar en Gabon. Bemanningsleden jaagden er op buffels en vingen vis, maar dat leverde onvoldoende voedsel op voor de oversteek naar Brazilië. Op 20 februari 1626 tekende Cunningham in zijn logboek op dat de voedselvoorraad aan boord van de schepen ‘zeer begint te minderen’ en de vloot ‘met Godes hulpe van Annobon te sijlle sullen gaen’, waar hopelijk wel voldoende voedsel en water te krijgen was.³¹ Ruim een maand later ankerde de vloot op de rede van Annobon, waar de Nederlanders tegen de verwachting in vriendelijk werden ontvangen door de Portugese gouverneur Emanuel Rodrigues. Tot Cunninghams vreugde werd de vloot ‘van alle soo oranigien appels, verckens ende andere lant vruchten in grooten overvloed’ voorzien en kon eind april de reis naar Brazilië worden voortgezet.³² Vandaar voeren de schepen in noordwestelijke richting naar de Azoren in de hoop daar enkele Portugese en Spaanse koopvaarders buit te maken om de financiële schade die tot dan geleden was enigszins te compenseren. Maar ook dat plan liep, net als al die andere plannen, op niets uit. Er zat niets anders op dan vandaar de thuisreis te aanvaarden. Na het passeren van het Nauw van Calais scheidde de Zeeuwse schepen zich met een laatste seingroet van de vloot af en zeilden naar Walcheren. De *Middelburgh* en de *Hoope* ankerden op de rede van Vlissingen en Cunningham zette met de *Neptunus* koers naar Middelburg waar hij op 19 juni 1626 om vier uur ’s-middags arriveerde en

³¹ Ibidem, 20 februari 1626.

³² Ibidem, 15 maart 1626.

daar zijn logboek met een krachtig ‘Amen’ afsloot.³³ Een bijna anderhalf jaar durende expeditie, die niets anders dan het verlies van veel mensenlevens en een grote financiële strop had opgeleverd, was ten einde.

Cunningham leverde zijn journaal in bij de Zeeuwse bewindhebbers van de WIC en voegde zich daarna bij zijn familie in Veere. In het najaar van 1626 trad hij op als getuige bij de doop van zijn nichtje Josijna, een dochter van zijn jongere halfbroer Thomas jr.³⁴ Kort daarna vertrok Cunningham met een VOC-schip naar Batavia. Daarna zijn er geen sporen van hem meer te vinden in archiefcollecties. Mogelijk zag hij zijn Siamese partner en hun dochter Franchina in Batavia of elders in de Oost terug. Volgens de door Thomas jr. opgestelde genealogie van de familie Cunningham stierf zijn halfbroer Willem op 14 augustus 1628 op een onbekende plaats in Azië, hij was toen 36 jaar oud.

Willem Cunningham koos als jongeman niet voor een rustig bestaan als *armchair traveller* in Veere, maar voor een avontuurlijk leven ver van huis. Naar zijn motieven voor die keuze blijft het gissen. Het is onwaarschijnlijk dat financiële motieven en het vooruitzicht op een interessante loopbaan overzee daarin een belangrijke rol hebben gespeeld; een keuze voor een carrière als koopman binnen de Schotse Stapel was voor Cunningham immers veel lucratiever en minder risicovol geweest. Het kan haast niet anders dan dat nieuwsgierigheid en het verlangen naar avontuur bij hem de doorslag hebben gegeven. Willem Cunningham valt daarmee in de categorie avonturiers zoals Casper Schmalkalden, Zacharias Wagner en vele andere reizigers naar voor hen onbekende gebieden in Azië, Afrika en Amerika. Anders dan Neil Armstrong eeuwen later zagen zij hun reizen niet als ‘one giant leap for mankind’, maar als bevrediging van hun nieuwsgierigheid naar verre oorden met alle gevaren van dien.

³³ NA, OWIC 43, Journaal van Willem Cunningham, 19 juni 1626.

³⁴ ZA, AvBvdH 141, Memoriaal van Thomas Cunningham jr., 42.